

Birinci Mecliste İktidar ve Muhalefet

Ahmet Demirel*

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak açılan Birinci TBMM, bu meclis içindeki iktidar-muhalefet ilişkileri açısından, birbirinden farklı özellikler gösteren üç alt dönemde incelenebilir.

Birinci dönem, meclisin açılışından, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulduğu 10 Mayıs 1921'e kadar geçen dönemdir. Bu dönemde rejimin temelleri atılmış, Ankara meclis ve hükümeti milli hareketin tek meşru temsilcisi haline gelmiştir.

İkinci dönem, Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den, meclisteki muhalif mebusların, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girdikleri 1922 Temmuzuna kadar geçen dönemdir. Bu dönemde iktidarı destekleyen Birinci Grup üyeleriyle, örgütsüz muhalifler arasında kıyasıya bir çatışma yaşanmış ve meclisteki bazı uygulamalar temel çatışma konuları olarak ön plana çıkmıştır.

Üçüncü dönem; İkinci Grup'un kurulduğu 1922 Temmuzundan meclisin kapanmasına kadar geçen dönemdir. Meclis son toplan-

tısını 16 Nisan 1923'te yapmış, çoğunluk olmadığı için o günkü ikinci celse açılmamış; bir sonraki toplantı günü 21 Mayıs olarak kararlaştırılmışsa da o gün de çoğunluk sağlanamamış ve 11 Ağustos 1923'te ikinci devre faaliyeti başlamak üzere birinci devre kapanmıştır. Bu son alt dönemde Birinci ve İkinci Grup arasındaki temel çatışma konularındaki tartışmalar sürmüş, meclis görüşmelerinin gündemini genel olarak İkinci Grup belirlemiş ve çatışma konularının bir bölümü muhalefetteki İkinci Grup'un görüşleri doğrultusunda çözülmüştür.

Birinci Dönem

(23 Nisan 1920 - 10 Mayıs 1921)

1. 23 Nisan'da en yaşlı üye Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında yapılan ilk toplantının ardından, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Mütareke'den meclisin açılışına kadar geçen süredeki gelişmeleri özetlediği ünlü nutkunu okudu. Mustafa Kemal Paşa nutkunun sonunda hükümet kurulmasına yönelik önergesini açıkladı. Kuvvetler birliği esasına dayalı önerge, özetle, yasama ve yürütme yetkilerinin meclisin elinde toplanması ve meclisten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerini yürütmesini istiyor, meclis başkanının, bu heyetin de başkanlığını üstlenmesi gereğine işaret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Padişahın İstanbul'da esir olduğunu, bu nedenle İstanbul'la ilişkiye girmenin hiçbir yararı olmadığını belirterek, ülkenin yazgısına bütünüyle el konması gerektiğini sözlerine ekliyordu.

2. Mustafa Kemal Paşa, yedi yıl sonra okuduğu Nutuk'ta "bu esaslara dayanan hükümetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılır ki, hakimiyet-i milliyeye dayanan bir cumhuriyettir. Dayanağı da kuvvetler birliğidir" demektedir.

3. Aynı gün ayrı ayrı yapılan iki seçim sonucunda Mustafa Kemal Paşa kullanılan 120 oyun 110'unu alarak Meclis Reisi, Celalettin Arif Bey ise 109 oyla İkinci Reis seçildi.

(*) Dr., Araştırmacı-Yazar.

4.25 Nisan 1920'de Celalettin Arif Bey'in teklifi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 kişiden oluşan Geçici İcra Encümeni kuruldu.

5.29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edildi. Birinci maddede meclisin amacının "yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak" olduğu belirtildi ve bu amaçla kurulan TBMM'nin meşruluğuna karşı koyanların vatan haini sayılacağı hükme bağlandı. Sekizinci maddede ise bu kanun uyarınca mahkemelelerin vereceği kararların kesin olduğu, bu kararların TBMM tarafından onaylandıktan sonra infaz edileceği ve onaylanmaması halinde meclisin kararının geçerli olacağı belirtiliyordu. Böylece meclise yasama ve yürütme yetkisine ek olarak bir de yargı yetkisi verilmiş oldu.

6.2 Mayıs 1920'de önemli bir adım olarak İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun kabul edildi. Layiha Encümeni'nin hazırladığı ve meclisin benimsediği kanunun birinci maddesinde "meclisin", aşağıda sayılan "işlerini görmek üzere, 11 kişiden oluşan bir İcra Vekilleri Heyeti vardır" deniyordu. Vekaletler şöyle belirlendi: 1. Şeriye ve Evkaf, 2. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, 3. İktisat, 4. Maarif, 5. Adliye, 6. Maliye, 7. Nafia, 8. Dahiliye, 9. Müdafaa-i Milliye, 10. Hariciye, 11. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye. İkinci madde vekillerin meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla teker teker seçileceğini, dördüncü madde vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıkları meclisin halledeceğini hükme bağladı. Teklifin beşinci maddesi ilginç tartışmalara yol açtı. Maddede, meclisin toplanmadığı zamanlarda vekillerden istifa eden olursa Meclis Reisi'nin sonradan meclisin onayına sunulmak üzere, yeni vekili tayin edeceği belirtiliyordu. Meclisin toplanmadığı zamanlar ihtimalinden söz edilmesi mebusların tepkisini çekti ve bu madde reddedildi.

7. Kanunun kabul edilmesinin ardından 3-4 Mayıs 1920 tarihlerinde vekiller meclis tarafından teker teker seçildi.

8.7 Haziran 1920'de kabul edilen bir kanunla, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren TBMM'nin onayı dışında olarak İstanbul'ca yapılmış bütün antlaşmalar ve icraat geçersiz sayıldı.

9.5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakerre Kanunu, bir yandan meclis üye sayısındaki belirsizliğin giderilmesine katkıda bulunurken, bir yandan da meclisin amacını bir kez daha tanımladı. Kanunun birinci maddesi şöyledir: "BMM, Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olan gayesine ulaşmaya kadar aşağıdaki şartlar çerçevesinde aralıksız toplanır." Kanunla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta da dördüncü maddenin heyet-i vekile üyelerini meclisin memuru saymasıdır.

10.4 Kasım 1920'de "İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun"da bir değişiklik yapılarak, vekillerin meclis üyeleri arasından doğrudan seçilmesi yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve vekillerin Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi yöntemine geçildi. Aday gösterme yöntemi olarak bilinen bu yöntem, izleyen dönemde Birinci Grup üyeleriyle muhalif mebuslar arasındaki temel çatışma konularından birini oluşturdu. Muhalifler vekillerin yalnızca gösterilen adaylar arasından seçilmesini meclisin yetkilerini sınırlamak olarak değerlendirdiler ve daha başından ilk günlerden başlayarak bu yönetime karşı çıktılar. Kanunda değişiklik yapılarak vekil seçiminde aday gösterme yöntemine geçilmesinin temelinde, doğrudan seçim yöntemi sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın birlikte çalışmayı istemediği kişilerin de vekil seçilebilmesi yatıyordu. Nitekim, 4 Eylül 1920'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Tokat mebusu Nazım (Resmor) Bey Dahiliye Vekili, 1 Kasım 1920'de de 'Tesanüt Grubu'nun yönetim kurulu üyesi, (yazar Orhan Kemal'in babası) Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey Adliye Vekili seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa her iki vekile de birlikte çalışmalarının mümkün olmadığını bildirmiş ve her iki vekil de seçimi izleyen birkaç gün içinde vekillikten istifa etmek

zorunda kalmışlardı (Nazım Bey'in istifası 6 Eylül, Abdülkadir Kemali Bey'inki 4 Kasım'dır).

11. Rejimle ilgili en önemli adım 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla, bir başka deyişle 1921 Anayasası'yla atılmıştır. Bu Anayasa, bir bütün olarak bakıldığında, millet egemenliği ile yasama organı arasında özdeşlik ilişkisi, yasama ile yürütme arasında vekalet ilişkisi ve yürütme ile bürokrasi arasında bağımlılık ilişkisi kuran liberal demokratik bir içeriğe sahiptir.

Anayasanın hazırlanma süreci içinde, 8 Eylül'de Yenigün gazetesinde yayınlanan Halk Zümresi'nin siyasi programının önemli rolü olmuştur. 13 Eylül'de meclise hükümet programı olarak sunulan Halkçılık Programı'yla, Halk Zümresi'nin siyasi platformuna sahip çıkılmış, ancak programın içine hilafet ve saltanat makamının geleceğine ilişkin bazı maddeler serpiştirme gereği de duyulmuştur. Halkçılık Programı'nın ilk maddesinde TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsızlığın ve hilafet ve saltanat makamının kurtarılması yeminiyle kurulduğu belirtiliyordu. Bu program, Anayasanın temelini oluşturmuştur.

Halkçılık Programı üzerinde çalışmalarını tamamlayan özel komisyon teklifini 18 Kasım 1920'de meclise sundu. Tartışmasız kabul edilen, birinci maddede egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yönetim usulünün halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisini yönetmesi esasına dayandığı belirtiliyordu. Yani, adı konmadan cumhuriyet esası benimsenmekteydi. İkinci maddeyle yasama ve yürütme yetkisi meclise veriliyor, üçüncü maddede Türkiye devletinin TBMM tarafından yönetildiği ve adının TBMM hükümeti olduğu belirtiliyordu.

Tasarının 4. maddesi milletvekili seçiminin mesleki temsil esasına göre yapılmasını öngörüyordu ve bu madde meclisteki görüşmeler sırasında büyük tartışmalara yol açtı. İtirazlar genel olarak ülkede mesleklerin bu esasa uygulanmasına imkan verecek kadar geliş-

miş olmadığı şeklindeydi. Sonuçta mesleki temsil esasına göre seçim ilkesi meclis çoğunluğu tarafından reddedildi ve madde mebusların vilayetler halkınca seçileceği şekline dönüştürüldü. Tasarının 7. maddesi seçimden sonra mebusların sadece bir bölümünün meclis çalışmalarına katılmasını, diğerlerinin ise seçimden sonra seçim bölgelerine gönderilmelerini öngörüyordu. Bu madde de meclis çoğunluğu tarafından reddedilerek nihai metinden çıkarıldı.

Yeni yedinci maddede, TBMM'nin görevleri sayıldı. Meclis görüşmeleri sırasında muhalif mebuslar, TBMM'nin görevlerinin bu şekilde sınırlanamayacağını, izlenmesi gereken yolun hangi görevlerin heyet-i vekileye bırakıldığını sayarak, kalan görevlerin tümünün meclise ait olduğunu belirtmesi olduğunu öne sürerek maddeye itiraz ettiler, ama, bu itirazlar sonuçsuz kalarak madde benimsendi.

Dokuzuncu maddeyle TBMM başkanı, meclis adına imza koyma ve vekiller heyetinin kararlarını onaylama yetkisi verildi. Aynı madde, heyet-i vekilenin aralarında toplanarak kendi içlerinden bir vekili reis seçmelerini hükme bağladı. Ama, maddede meclis aynı zamanda, heyet-i vekilenin de tabii reisi olduğu vurgulandı.

12. 24 Ocak 1920'de, Anayasa'nın 9. maddesi uyarınca Fevzi (Çakmak) Paşa ilk heyet-i vekile reisi seçildi.

İkinci Dönem

(10 Mayıs 1921 - Temmuz 1922)

Birinci Grup'un Kurulması

1921 ilkbaharına kadar rejimin temelleri atılmış, bu yasal düzenlemeler çerçevesinde Mustafa Kemal'in şahsında önemli bir yetki topluluşması sağlanmış ve Mustafa Kemal Paşa bir lider olarak sivrilmışti. Mustafa Kemal Paşa, Anayasa'ya göre hem yasama, hem yürütme-

nin başı idi, aday gösterme yöntemi sayesinde yalnızca birlikte çalışmayı istediği kişiler vekil seçilebiliyordu. Buna karşılık yüzyıllardır toplumun meşruluğunu değil tartışmayı, aklına dahi getirmediği hilafet ve saltanat kurumunu temsil eden kişi artık açıktan açığa hainlikle suçlanabiliyordu. Padişahın işgalci güçlere karşı izlediği teslimiyetçi politika temsil ettiği kurumun meşruluğunun tartışılmasına zemin oluşturmuştu.

Bu ortam içinde Mustafa Kemal Paşa, başından beri meclis çoğunluğundan destek görmekle birlikte, mecliste kendisine yakın mebuslardan bir grup oluşturarak, meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapı içine sokmayı tasarladı.

Aslında, meclisin açılmasından 1921 ilkbaharına kadar geçen süre içinde mecliste faaliyet gösteren çeşitli küçük gruplar olmuştu. Başlıcaları Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve İslahat Grubu idi. Ayrıca 1920'nin son aylarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adlı iki de parti kurulmuştu. Ama, bu örgütlerin tümü, 1921 ilkbaharına gelinceye kadar, geride kayda değer bir iz bırakmadan dağılmıştı. Tek istisna, Halk Zümresi Siyasi Programı'nın Halkçılık Programına esin kaynağı olması, buradan da 1921 Anayasası'nın çıkmasıydı.

1921 ilkbaharında Mustafa Kemal Paşa, kendine yakın mebuslarla önce teker teker sonra gruplar halinde görüşerek Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (A-RMHC) meclis grubunu oluşturma yoluna gitti. Grup 10 Mayıs 1921'de kuruldu. Burada dikkati çeken nokta, meclis açılırken tüm mebusların A-RMHC üyesi kabul edilmesi, buna karşılık cemiyetin meclis grubu kurulurken, bazı mebusların grup dışında bırakılmasıdır. Grup kurulurken mebusluğu fiili olarak sürmekte olan 90 kişi grup dışında bırakılmıştır.

Grup toplantı tutanaklarının giriş bölümünde "grubun A-RMHC üyelerinin mecliste

bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere kurulduğu" belirtilen A-RMH Grubunun ilk genel kuruluna, o andaki meclis çoğunluğunu oluşturan 133 mebus katıldı. Genel kurul Mustafa Kemal Paşa'yı grup başkanlığına seçti. Grubun programı iki maddeyle belirlendi:

1. Misak-ı Milli'nin sağlanması,
2. Devlet teşkilatının Anayasa çerçevesinde adım adım oluşturulması...

Bu iki maddeye mecliste karşı çıkan herhangi bir mebus yoktu ve zaten tüm mebuslar Ankara'ya A-RMHC'nin üyesi olarak gelmişlerdi. Grubun bu şekilde kurulması, beklenileceği gibi, grup dışında bırakılanların büyük tepkisini çekti. 12 Mayıs 1921'de konuyla ilgili bir önerge veren Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, meclisteki bütün mebusların zaten, kurulan grubun programını oluşturan esas maddenin gerçekleşmesi için çalıştıklarını belirttikten sonra, bu grubun kurulmasının, mecliste bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlenimi yaratabileceğini vurguladı. Hüseyin Avni Bey bu gibi yanlış izlenimlere meydan vermemek için, grubun esas maddesinin mecliste bir kez daha kabul edilmesini ve buna ait zaptın gazetelerde yayınlanması istedi.

Temel Çatışma Konuları

Birinci Grubun kurulduğu 10 Mayıs 1921'den İkinci Grup'un kurulduğu 1922 Temmuzuna kadar geçen dönemde, iktidar yanlısı mebuslarla, örgütsüz muhalif mebuslar bazı temel konularda sürekli çatıştılar. Temel çatışma konuları 7 başlıkta toplanabilir:

1. Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları,
2. Meclis üstünlüğü,
3. Başkumandanlık Kanunu'yla başkumandana verilen olağanüstü yetkiler,
4. Vekil seçimlerinde aday gösterilmesi,

5. Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı,

6. İstiklal Mahkemeleri,

7. Temel hak ve özgürlükler.

1. Heyet-i Vekile'nin Görev ve Sorumlulukları

Anayasa'nın 7. maddesi heyet-i vekile-nin görev ve sorumluluklarının özel bir kanunla tayin edileceğini hükme bağlıyordu. Konuyla ilgili çalışmalarını yürüten ve Hüseyin Avni (Ulaş) ve Salahattin (Köseoğlu) Beyler gibi muhaliflerin egemen olduğu özel komisyon, konuyla ilgili olarak hazırladığı teklifi 24 Kasım 1921'de meclise sundu. Komisyonun teklifi, heyet-i vekilenin görevlerini saptamanın yanı sıra esas teşkilatlanmada önemli değişiklikler de getiriyordu. Teklifte, güçler ayrılığı ilkesi benimseniyor ve kabine sistemine geçilmesi öngörülüyordu. Buna göre, meclis heyet-i vekile reisini seçecek, bu kişi heyet-i vekileyi oluşturarak meclisin güvenoyuna başvuracaktı. Meclis başkanı adeta "sorumsuz bir devlet başkanı" konumuna getiriliyordu. Teklif, büyük tartışmalar sonucunda, Birinci Grup üyelerinin oylarıyla reddedilerek komisyona iade edildi.

2. Meclis Üstünlüğü

A-RMH Grubu dışında bırakılan muhalif mebuslar, kanunlarla yasama ve yürütme yetkisiyle donatılan meclisin, uygulamada zaman zaman devre dışında bırakılmasını ve görev ve sorumlulukları bir kanunla açıkça belirlenmemiş olan heyet-i vekilenin meclisin bilgisi dışında bazı uygulamalar yapmasını, meclis üstünlüğü ilkesinin ihlali olarak değerlendirdiler. Mecliste bu tür uygulamalar nedeniyle sık sık tartışmalar çıktı.

3. Başkumandanlık Kanunu'yla

Başkumandana Verilen Olağanüstü Yetkiler

Yetkilerin kullanılış biçimiyle ilgili en temel tartışma konularından birini Başkumandanlık

Kanunu'nun çizdiği hukuki çerçeve oluşturdu. Cephelerde durumun kötüye gittiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa, meclisin yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü bir yetkiyle donatılarak başkumandanlığa getirildi. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa getirilmesine karşı çıkmayıp buna destek de verdiler. Buna karşılık, bu kanunla Başkumandana meclis yetkilerini kullanma hakkının verilmesine başından beri karşı çıktılar.

10 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu kesin sonuç almak amacıyla Bursa ve Uşak yörelerinden saldırıya geçmiş, 25 Temmuz'a kadar aralıksız 15 gün süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Savaş tarihinde "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri" olarak bilinen bu savaşın kaybedilmesi askeri açıdan büyük tehlike oluştururken, Ankara'da açık bir sarsıntıya yol açmış ve TBMM'nin gizli toplantıları giderek sıklaşmıştı. 23 ve 30 Temmuz 1921'de yapılan gizli toplantılarda büyüyen tehlike karşısında TBMM'nin Kayseri'ye nakdedilmesi konusu bile gündeme gelmişti. 2 Ağustos 1921 tarihli gizli toplantıda, cepheden dönen Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) ve İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Beylerin hazırladıkları rapor görüşülmüştü. 4 Ağustos'ta da askeri durum üzerine yapılan görüşmeler sırasında bir başkumandanlık makamı oluşturulması fikri ortaya atılmış ve TBMM Reisi'nin Başkumandanlığı da üzerine alması görüşü ağırlık kazanmıştı.

5 Ağustos 1921'deki gizli toplantı, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce verdiği önergeyi okumasıyla başladı ve bu oturumda başkumandanlık kanunu görüşülerek kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, önergesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu meşru yetkileri fiilen kullanmak koşuluyla" başkumandanlığı kabul ettiğini ve bu yetkilerin 3 aylık bir süreyle sınırlandırılmasını istedi.

Önergeye iki noktadan itiraz geldi: Birincisi, makama başkumandan yerine başku-

mandan vekili adının verilmesi; ikincisi TBMM'ye ait yetkilerin tek bir şahsa devredilmesinin söz konusu olup olamayacağı... Mustafa Kemal Paşa'nın önergesini okumasından hemen sonra söz alan ve bir yıl sonra İkinci Grup'un kurucuları arasında yer alacak olan Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, unvanın başkomutan yerine başkomutan vekili olmasını istedi, ama Mustafa Kemal Paşa derhal buna karşı çıktı. Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey de TBMM'nin yetkilerinin verilmesinin söz konusu olamayacağını belirtti. Mustafa Kemal Paşa, bu itirazı cevaplandırırken, geçici bir süre için bile olsa, TBMM'nin yetkilerinin bir şahsa devredilmesinin esas olarak doğru olmadığını vurguladı ve şunları söyledi: "İtiraf etmek lazımdır ki bu yetki büyük bir yetkidir. Meclisin yetkisidir - ki bana veriyor. Böyle olmakla beraber, üç ay sonra elbette ya yenilersiniz veya yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile sınırlayınız".

294

Gizli toplantıda yapılan oylama sonucunda kanun, 13 red oyuna karşılık, 169 oyla kabul edildi. Aynı gün açık celseye geçildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'yı olağanüstü yetkilerle başkumandanlığa getiren kanun, bu kez, üzerinde hiç tartışma yapılmaksızın, oturumda hazır bulunan 184 üyenin oybirliğiyle kabul edildi. Gizli toplantı sırasında kanunun reddi yönünde oy kullanan 13 mebus, o günün olağanüstü koşullarını göz önünde tutarak, başkumandanlık konusu üzerinde TBMM'de herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimini vermek amacıyla, açık celsede kabul oyu verdi. Böylece Mustafa Kemal Paşa bir tartışmalı gizli ve bir tartışmasız açık toplantının ardından meclis yetkilerini üç ay süreyle üzerine alarak başkumandanlığa getirildi. Artık başkumandan sıfatıyla vereceği emirler, kanun niteliği taşıyacaktı.

31 Ekim 1921 tarihli gizli toplantıda, yine uzun tartışmalardan sonra, kanunun süresi, 5 Kasım'dan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı (3 çekimser, 12 red,

154 kabul). Aynı günkü açık toplantıda hiçbir tartışmaya girilmeksizin, aynı teklif oy çokluğuyla kabul edildi. Üç ay önceki açık toplantıda oybirliğiyle kabul edilen kanunun bu seferki açık toplantıda oy çokluğuyla kabul edilmiş olması, mecliste bu konuda beliren muhalefetin giderek su yüzüne çıkmaya başladığına işaret ediyordu.

2 Şubat 1922 tarihli gizli toplantıda, kanunun süresi 5 Şubat'tan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı. 4 Şubat 1922'de konu bu kez açık toplantıda öncelikli olarak ele alındı. Bu açık toplantıda muhalifler, Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilere sahip olmadan, üç ay daha başkumandanlıkta kalması yönünde bir karşı önerge verdiler. Uzun tartışmalardan sonra, oturum başkanı, bu teklifi komisyona gönderip oya sunmadı ve Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarla üç ay daha uzatılmasını öngören teklifin kabul edildiğini belirterek tartışmaların uzayıp gitmesini önledi.

İzleyen günlerde, Başkumandanlığın bazı uygulamaları meclis gündemine getirilerek eleştiri konusu yapıldı. Örneğin, 6 Mart 1922 tarihli gizli toplantıda, "Başkumandan'ın, yedi mebusu önemli bir vatani göreve, iki mebusu da bazı asker alma kurumlarını denetleme görevine memur ettiğini" bildiren iki ayrı tezkeresi okununca, muhalifler, "meclisin söz söylemek hakkı yok mu? Meclisin yetkisi ve hakimiyeti nerede kalıyor?" diyerek bu görevlendirmelere itiraz ettiler.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kurulan İstiklal Mahkemeleri de zaman zaman mecliste sorun yarattı (İstiklal Mahkemeleri konusu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır). Buna bir örnek olarak Kayseri İstiklal Mahkemesi Başkanlığından meclise gönderilen ve altında mahkeme heyeti adına Hakkari Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in imzası bulunan telgraf gösterilebilir. 21 Mart 1922'de mecliste okunan telgrafta, söz konusu İstiklal Mahkemesi'nde daha önce İngiliz casusluğuyla yargılanan ancak delil yetersizliğinin-

den beraat eden Azerbeycanlı Nuri adlı bir şahsın ortaya çıkan yeni delillere dayanılarak yeniden yargılanması isteniyor ve adı geçen kişi, daha önce aynı davadan yargılanıp beraat etmiş olduğundan, bir kez daha yargılanabilmesi için meclis kararına gerek duyulduğu belirtiliyordu. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey bu telgrafa tepki göstererek, Başkumandan'ın emriyle tayin edilen Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in İstiklal Mahkemesi üyeliğini tanımadığını dile getirdi. Hüseyin Avni Bey, itiraz ederken "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Mazhar Müfit Bey adında İstiklal Mahkemelelerinde bir hakimi yoktur. Başkumandanlığa biz böyle bir yetki vermemişizdir" dedi. Oturum Başkanı telgrafın Adliye Komisyonu'na gönderilmesini oya sundu, ama meclis bunu kabul etmedi. Bunun üzerine bu kez konunun meclis gündemine alınarak görüşülmesi oya sunuldu. Bu da kabul edilmeyince, konuyla ilgili herhangi bir işlem yapılmaması karara bağlandı.

Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin aynı koşullarla üç ay daha uzatılması konusu, 4 Mayıs 1922'de yapılan bir gizli toplantı sırasında yeniden gündeme gelince çok hararetli tartışmalar yaşandı. Bu gizli toplantıya Mustafa Kemal Paşa katılmamıştı. Toplantıda TBMM'nin yetkilerinin bir şahsa devri konusunda öteden beri süregelen muhalif tutum önceliklere kıyasla çok sert biçimde ortaya kondu. TBMM'de yapılan görüşmeler, muhaliflerin iyice güçlendiğini ve artık organize bir yapı içine girdiğini de gösteriyordu. Genel olarak, sürekli söz alıp, uzun eleştirilerde bulunan muhaliflerin hakimiyeti altında geçen toplantıda, muhalifler, kanunun ikinci maddesinin iptalini talep eden 17 imzalı şu önergeyi verdiler: "Uzatılması teklif olunan Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin yürürlükte kalması yüksek meclisin yasama yetkisini sınırladığından ve azalttığından bu maddenin iptalini ve iptali konusunun isim belirlemek suretiyle oya konmasını teklif ederiz." Bu önerge, 12 çekimser, 73 kabul oyuna karşılık 91 oyla reddedildi. Kanunun Başkumandana olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesinin yürürlükten kaldırılmasını isteyenlerin sayısının üç ay için-

de bu denli artması, muhalefetin artık iyice güçlendiğini gösteriyordu. Teklifin reddedilmesinden sonra, kanunun aynı koşullarla, üç ay süreyle yeniden uzatılması yolundaki önerge oy çokluğuyla kabul edildi. Bu gizli görüşmenin hemen ardından açık oturuma geçildi ve kanunun maddeleri teker teker oylanarak kabul edildi. Bununla birlikte, kanunun tümü oya sunulurken, muhaliflerin oylamaya katılmayarak yaptıkları engelleme yüzünden, mecliste görüşme yapılabilmesi için gerekli olan görüşme yetersayısına ulaşılamadı. (Nisab-ı Müzakere Kanunu'na göre, mecliste görüşme yapılabilmesi için her toplantıya en az 161 mebusun katılması gerekiyordu. Muhalifler oylamaya katılmayınca oy kullananların sayısı 161'in altında kaldı ve oylama geçersiz sayıldı). Bu engelleme sonucunda, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üç ay daha uzatılmasına yönelik teklif meclisten geçmemiş oldu. Kanunun daha önce öngörülen üç aylık uzatma süresinin dolduğu 5 Mayıs günü TBMM toplanmadı. Böylece, hukuki açıdan kanun yürürlükten kalkmış oldu.

Muhaliflerin bu direnişi karşısında, Mustafa Kemal Paşa, bir önceki gizli oturumda iletilen görüşleri cevaplandırmak ve sorunu çözmek üzere 6 Mayıs 1922'de bir gizli toplantı yapılmasını istedi. Mustafa Kemal Paşa, iki gün önceki toplantılara rahatsızlığı nedeniyle katılmadığını; görev süresinin uzatılması işlemi tamamlanamayınca, toplantılarda söylenen her sözü gözden geçirdiğini, verilen oyları da incelediğini, böylece cereyan eden görüşme konusunda, toplantıda hazır bulunanlar kadar bilgi sahibi olduğunu belirtti ve kanuna yöneltilen eleştirileri sert bir dille cevaplandırdı. Gizli toplantıdan hemen sonra geçilen açık toplantıda hiçbir tartışma yapılmadan doğrudan oylamaya geçildi ve Başkumandanlık Kanunu'nun süresi 15 çekimser ve 11 red oyuna karşılık, 175 oyla üç ay daha uzatıldı.

4. Vekil Seçimlerinde Aday Gösterilmesi

Meclisin açılışını izleyen ilk aylarda heyet-i vekile üyelerinin meclis tarafından doğru-

dan seçilmesi yöntemi benimsenmişti. Bu yöntemle yapılan seçimler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği bazı mebuslar vekil seçilince, 4 Kasım 1920'de bu yöntemden vazgeçilmiş, vekillerin Meclis Reisi'nin göstereceği adaylar arasından seçilebilmesi esasına geçilmişti. Aday gösterme yöntemi, bu yöntemi meclisin yetkilerinin kısıtlanması olarak nitelendiren muhalif mebuslarla, iktidar yanlısı mebuslar arasında, uzun süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalara yol açtı. Muhalifler, zamanla, seçimde gösterilen adayların hiçbirine oy vermeyerek ve çekimser kalarak, adaylardan herhangi birinin çoğunluğa ulaşmasını engelleme yöntemini benimsedi. Bunun sonucunda ilk turda sonuç almak hemen hemen imkansız hale geldi. Birçok seçimde, iki, üç, hatta dördüncü kez yapılan oylamalardan sonra sonuç alınabildi.

5. Meclis Başkanlık Divanı'nın Tarafsızlığı

Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, meclisteki her türlü fırka, grup ve zümreden uzak durması konusu, muhalif mebusların öteden beri savunduğu bir ilke oldu. Muhalif mebuslar, bunu, Başkanlık Divanı'nın, meclis görüşmelerini, tarafsız ve yansız olarak yönetmelerinin güvencesi olarak gördüler. Bununla birlikte, başta Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, aynı zamanda Birinci A-RMH Grubu'na da üye olmaları, muhalif mebusların tepkisini çekti, oturum başkanları zaman zaman taraflı davranmakla suçlandı.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1921'de Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir telgrafa, Grup'la bağlantısını ve başkanlığını üstlenmesinin neden zorunlu olduğunu şu şekilde açıklamıştı: "İstanbul Mebuslar Meclisi niteliğinde bir meclisin reisi değilim. Böyle de olsa, bir partinin üyesi olmak doğaldır. Oysa, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin reisi bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir reisin, çoğunluk partisinden ol-

ması pek gereklidir; buna göre, ayrıntılı bir programla ortaya atılmış siyasal bir partinin de reisi olabilirim. Bütün benliğimle karışmış bulunduğum Cemiyet'ten (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) ayrılamayacağım gibi, o Cemiyet'ten doğan Grup içinde bulunmam da zorunludur. Gerçekten Grup, hemen hemen Meclis Genel Kurulu'na yaklaşan bir çoğunluğu içermektedir. Dışarıda kalan Erzurum milletvekillerinden Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile bir kaç benzeri ve davranışlarında serbest kalmak isteyen bir bölüm kişiden ibarettir".

6. İstiklal Mahkemeleri

Olağanüstü yetkilerle kurulan İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin yaptığı uygulamalar mecliste iktidar yanlısı mebuslarla, muhalif mebuslar arasında bir başka temel tartışma konusunu oluşturdu. İstiklal Mahkemeleri, 11 Eylül 1920'de, büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kabul edilen "Fırariler Hakkında Kanun"la kurulmuştu. Mahkemeler, meclisin seçeceği üç mebusan oluşacak, kendi aralarından birini başkan seçecekti (Madde 2). Mahkemelerin görevi, asker kaçaklarını, askerden kaçmaya yol açanları, kaçakların yakalanması ve sevkinde ihmali bulunanları ve kaçaklara yataklık edenleri yargılamaktan ibaretti (Madde 1). Sayısı ve bölgeleri Heyet-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi'nce belirlenen mahkemelerinin (Madde 3), kararları kesindi ve askeri ve sivil tüm devlet görevlileri kararların infazından sorumlu tutuluyordu (Madde 4). Mahkemelerin karar ve emirlerini infaz etmeyenler ya da infaz edilmemesinden kaçınanlar da bu mahkemelerde yargılanacaktı (Madde 5).

Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır olmak üzere sekiz bölgede kurulan İstiklal Mahkemeleri üyelerinin seçim işlemleri, kanunun mahkemelere olağanüstü yetkiler vermesine karşı çıkan muhalif mebusların çekimser kalarak yaptıkları engelleme yüzünden bir hayli uzadı. 26 Eylül 1920'de Antalya mebusu Rasih (Kaplan)

Efendi'nin teklifiyle, sadece asker kaçaklarıyla sınırlı olan mahkemelerin görev alanı, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsamına alarak iyice genişletildi. Böylece mahkemeler hemen hemen her konuda yetkili kılındı.

Mahkemelerin uygulamaları sık sık meclise getirilerek eleştiri konusu yapıldı. Bu uygulamalar arasında, kaçakların yerine yakınlarını askere götürmek, yoksa köy ve mahallelerinden para cezası almak, kaçağın mal ve mülkünü yakmak veya el koymak gibi uygulamalar da vardı. Bu durum, mecliste, mahkemelere karşı tutumun güçlenmesine yol açtı ve mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılmasından, tamamen kaldırılmalarına kadar çeşitli öneriler verildi.

Nihayet, 17 Şubat 1921'de, Meclis Başkanlığı'nın aldığı "İstiklal Mahkemeleri'ne şimdilik ihtiyaç kalmadığından ve zorunluluk halinde meclisin karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulabileceğinden, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmesini" isteyen karar, meclis tarafından kabul edilerek, Mahkemeler'in görevine son verildi. Kütahya - Eskişehir savaşlarında alınan yenilgi, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını gündeme getirdi. 23 Temmuz 1921'de Fevzi (Çakmak) Paşa'nın önerisi üzerine Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı.

5 Ağustos 1921'de, Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığa getirilince İstiklal Mahkemeleri doğrudan Başkumandana bağlandı. 8 Eylül 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık emriyle, halen faaliyetlerini sürdüren Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklal Mahkemelerine ek olarak Yozgat'ta da yeni bir İstiklal Mahkemesi kurdu. Mahkemelerin istifa eden bazı üyelerinin yerine, yeni üyeler de Başkumandan tarafından atandı. Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde halkı maddi ve manevi kaynaklarıyla

milli mücadeleye katılmaya çağıran "Tekalif-i Milliye" emirlerini yayınladı. Emirlerin uygulanması ve yüzde 40 vergi toplamak üzere Tekalif-i Milliye Komisyonları kuruldu. Emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi de İstiklal Mahkemelerine verildi.

Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin Başkumandana bağlanması, üyelerinin artık seçimle değil, Başkumandanın atamasıyla belirlenmesi, ayrıca Mahkemelerin verdiği kararların sertliği ve her türlü denetimin dışında kalması, mecliste huzursuzluk yarattı. Muhalifler, Başkumandanın atadığı mahkeme üyelerinin üyeliklerini tanımadılar, mahkemelerin kaldırılmasına ya da hiç değilse meclisin denetimi altına girmesine çalıştılar. Bu yöndeki faaliyetler, 1922'nin Ocak ayından itibaren giderek yoğunlaştı.

14 Ocak 1922 tarihli gizli toplantıda İstiklal Mahkemeleri konusu gündeme geldi. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yaptığı konuşmayla geniş yetkilerle donatılan bu mahkemelere karşı çıktı. Hüseyin Avni Bey'in konuşmasının önemli bölümleri şöyledir: "Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman daima bir sorumlu heyet-i vekile tayin etmiş ve ordusunu da yürütmek çaresini de düşünmüştür. Olağanüstü önlem almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat, bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemelerine verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemelerinin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdirleriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle

maddi, manevi zarar takdirine yetkili, genel cümlelerle, sınırsız yorum ve tersdüz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla herşeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır."

Daha sonra söz alan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, İstiklal Mahkemelerinin geçici olarak faaliyetlerini durdurmasını, gerektiğinde yeniden faaliyete geçmesini kendisinin teklif ettiğini belirterek söze başladı ve sözlerini bitirirken, gerek cephedeki tehlike, gerekse Pontus meselesinin hızla sonuçlandırılması için İstiklal Mahkemelerinin bir süre daha devamına taraftar olduğunu söyledi. Ardından, konunun daha ayrıntılı olarak incelenmesi imkanını sağlamak için, konuyla ilgili görüşmenin ertelenmesi kararlaştırıldı.

Hüseyin Avni Bey, 20 Mart 1922 tarihli bir başka gizli toplantıda da, "Koçgiri Heyeti gittiği zaman, incelemesi sırasında buradan bazı istekleri olmuştu. Bunların biri de İstiklal Mahkemeleri'ne son verilmesiydi. Memleketin iç güvenliğini şiddetle ilgilendiren ve dış dünyanın dikkatini çeken bu konuyu, herşeyden önce gündeme alınmış ve görüşülmüş olan bu sorunu bir an önce sonuçlandırılmı" diyerek İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması yönünde bir karar alınmasını bir kez daha istedi. Ama, "çoğunluk yok" sesleri arasında oylama yapıp konu geçiştirildi.

7. Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Sorunlar

Muhalef mebuslar, ülkede kanun hakiyetinin sağlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması konusunda da oldukça duyarlı davrandılar ve bunların eksikliğinin sorumluluğunu Heyet-i Vekile'ye yükleyerek bu konuda sert eleştiriler yaptılar.

Örneğin, Hüseyin Avni Bey, 13 Nisan 1921'de Erzurum'da yayınlanan Albayrak Gazetesi'nde yer alan bir makaleden dolayı, gaze-

tenin yazarlarından Mitat Bey'in tutuklanması konusunu meclis gündemine getirdi ve Heyet-i Vekile için bir gensoru verdi. Bursa Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in "gensoru da ne oluyor, cephelerde kan ağlıyor" şeklindeki sözleri üzerine Hüseyin Avni Bey şu cevabı verdi: "Cepheleleri tutacak kanundur adalettir."

1 Nisan 1922'de Dahiliye Vekaleti bütçe görüşmeleri sürerken Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, sansür meselesini müstebit memurlarla bağlantılandırdı. Hüseyin Avni Bey, İrade-i Milliye Gazetesi'nde yer alan "Tekalif-i Milliye iyi uygulanmadı, zenginler korundu, fakirlere daha çok yükletildi" cümlesinin mülki yönetici tarafından sansür edilmesini gündeme getirerek, bir gazetenin böyle bir iddia ve denetiminden dolayı ödüllenişmesi gerekirken müstebit yöneticilerce sansür edildiğini, memurların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapmak istediği inkılabı kavrayamadığını ileri sürdü. Hüseyin Avni Bey, eleştirilerini şöyle sürdürdü: "Eleştiri hakkının en büyük sahibi yazarlarımızdır. Asıl en hakiki söz sahibi bunlardır. Hiçbir merci keyfi olarak bunlara müdahale edemez. Kanun vardır, kanunla hareket edilmelidir. Hükümet nasıl bir kişinin hürriyetini kısıtlar, milletin basınına baskı yapar? Nasıl basının özgürlüğünü kısıtlar. Bu yeterli değilmiş gibi bir de o kişiyi memuriyetten uzaklaştırıyor. Büyük Millet Meclisi'nin kudretine, kuvvetine neden saldırıyorlar? Vekiller meclis karşısında titredikleri halde üçüncü, beşinci derecede olan kumandan ve valiler henüz bu azameti takdir etmek istemiyorlar. O vali bey bu yetkiyi nereden aldı? Büyük Millet Meclisi idaresi bugün birtakım müstebit kumandanların, valilerin elindedir. Zihniyet değişmiyor, yalnız sandalye değişiyor. Sonra bunlar birbirlerine istibdatlarını firavun postu olarak terk ediyorlar, bırakıyorlar. İdarenin bundan yüz sene öncesindekinden hiçbir farkı yoktur. Demokrat, halkçı bir hükümetin, bir milletin tarihine bakın ve mevcut durumla karşılaştırın. Milletimiz, inkılapçı, tarihi bir millettir. Bu inkılapçı, tarihi milletin memurlarının birinci işleri inkılapçı bir gazeteyi kapatmak oluyor. Bu gi-

bi kişiler ya istibdatlarından ya bizden vazgeçmelidirler."

25 Nisan 1922'de, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, kanun hakimiyeti konusunun önemine değinerek, bu konuda Hüseyin Avni Bey'in eleştirilerini takdirle karşıladığını şöyle dile getirdi: "Efendiler bizim bütün mesaimizden istenen şey, her gün burada Hüseyin Avni Bey biraderimizin bir iki defa tekrar ettiği üzere, memlekette kanunu hakim kılmaktır. Memlekette kanunu hakim kılmazsak mesaimizin hepsi boşa gider."

Bu eleştirilere rağmen, bu dönemde kanun hakimiyetini sağlamaya, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaya yönelik herhangi bir yasama faaliyetinde bulunulmadı ve çözüm bekleyen bu sorun bir sonraki dönemde de gündemden düşmedi.

Üçüncü Dönem

(Temmuz 1922 - 16 Nisan 1923)

Daha önce de belirtildiği gibi, İkinci Grup'un kurulduğu Temmuz 1922'den, meclisin son toplantısını yaptığı 16 Nisan 1923'e kadar geçen süre üçüncü dönem olarak nitelendirilmiştir.

İkinci Grup'un Kurulması

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşması ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı olduğu ileri sürülen çeşitli uygulamalara karşı beliren muhalefet hareketi, Birinci Grup'un kuruluşundan 14 ay sonra, 1922 Temmuzunda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girdi. Grubun önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne verdiği bir demeçte, grubun kurucularının kendisiyle birlikte, Canik Mebusu Emin (Gevelioğlu), Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri), Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri Mebusu Rifat (Çalika), Sivas Mebusu Vasıf (Karakol) ve Mersin Mebusu

Salahattin (Köseoğlu) Beyler olduğunu açıkladı. Bu yedi kurucudan dördünün önceden Birinci Grup'la hiç ilişkisi olmamış, buna karşılık Emin, Rifat ve Vasıf Beyler daha önce, bir süre Birinci Grup içinde çalıştıktan sonra, buradan istifa edip İkinci Grup'un kurucuları arasında yer almıştı. Adı geçen yedi kişiden beşi hukukçu, ikisi askerdi.

Meclisin Durumu ve Selamet-i Umumiye Komitesi

Uzun süre, örgütlü bir yapı içinde ortaya çıkmak yerine, mecliste bireysel karşı çıkışlar yaparak, çoğunluğun görüşünü etkilemeye çalışma yolunu seçen muhaliflerin, sonunda örgütlenmeye karar vermelerinin ardında, öteden beri eleştirdikleri konularda kendi görüşleri doğrultusunda daha kolay sonuca ulaşma isteği vardır. Bununla birlikte, fiili örgütlenmeye yol açan en önemli gelişme, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meseleleri meclisten geçirebilmek için, gizli bir örgüt kurmaları ve bu gizli örgüt yoluyla meclis çoğunluğunu denetim altına alma çabasına girişmeleridir. Muhalif mebuslar, iktidarın bu gizli örgüt sayesinde meclis çoğunluğunu kesin olarak ele geçireceği endişesiyle, bir karşı önlem olarak hızla örgütlendi. Muhalif mebuslar Birinci Grup içinde kurulan bu gizli örgüte, Fransız Devrimi'nden esinlenerek, Selamet-i Umumiye Komitesi adını verdiler.

Rauf (Orbay) Bey, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında hapis cezasına çarptırıldığı 1926'da, Paris'ten Meclis Başkanlığı'na gönderdiği bir mektupta, İkinci Grup'un örgütlü bir güç olarak ortaya çıkmasını, Selamet-i Umumiye Komitesi olarak adlandırılan bu gizli örgütün kurulmasına bağlamıştır. Rauf (Orbay) Bey'in mektubunun bu bölümü şöyledir: "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup'un kuruluş nedenine gelince: Sizce de unutulmamış olacağı gibi, Müdafaa-i Hukuk grubu içinde bugün mahkeme başkanlığını iddia eden kişinin (Ali Çetinkaya) de bulunduğu yeminli ve gizli bir komitenin kurulması ve giz-

li görüşmeler yaparak, Grup'taki diğer arkadaşların iyi niyet ve güvenlerini kötüye kullanarak, Grup kararları üzerinde azınlık tahakkümü şeklinde etki yapılmasından ibarettir.”

Selamet-i Umumiye Komitesi, İkinci Grup'un kurulmasından hemen önce, 1922 ilkbaharı başlarında faaliyete geçti. Böyle bir komitenin kurulmasına yol açan nedenleri anlayabilmek için, bu dönemde mecliste oluşan ortam üzerinde durmak gerekir.

Üçüncü toplantı yılına girildiğinde (1 Mart 1922), iktidarın çetin bir muhalefetle mücadele etmek zorunda kalacağı hemen ortaya çıkmıştı. Başkumandanlık Kanunu'yla verilen olağanüstü yetkiler, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi, meclisin bilgisi dışında yetki kullanımı, İstiklal Mahkemeleri gibi temel konularda yapılan eleştiriler iyice şiddetlenmişti. Birinci Grup üyelerinin bir bölümünün, zaman zaman, grup kararlarına uymayarak mecliste muhaliflerle birlikte oy kullanmaları, her meselenin, meclisten iktidar grubunun istediği biçimde geçmesini de güçleştirmişti. 6 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda, Mustafa Kemal Paşa'nın meclisten bazı talepleri karşısında, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in "meclis, öyle, gelişigüzel, basma kalıp gibi her şeyi kabul eder gibi bir zihniyet oluşmasın", Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey'in "yüksek meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emir olunmaz. Millet, buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyler görüşme yapılmaksızın geçerse, o zaman meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir", diyerek karşı çıkışları muhaliflerin kararlılığını açıkça gösteriyordu.

Muhalefetin sertleşmesi ve mecliste zaman zaman kendi görüşlerine uygun bir ortam yaratması, Mustafa Kemal Paşa ve bazı Birinci Grup üyelerini karşı önlem almaya yöneltti. Bu önlemler arasında, önde gelen muhaliflerin, mebusluktan düşürülmesinden, meclisin feshedilmesine kadar oldukça radikal düşünceler de vardı. Sabahattin Selek, Kazım (Özalp) Paşa'nın kendisine anlattıklarına dayanarak, Birinci Grup mebuslarından bazılarının, Mustafa

Kemal Paşa'ya başvurarak İkinci Grup'un önde gelen bazı üyelerinin birer bahane ile mebusluktan düşürülmesini istediklerini, ama Mustafa Kemal Paşa'nın "böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lazımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkışırsak, bu meclis, meclis olmaktan çıkar ve Büyük Millet Meclisi'nin dünya kamuoyu önünde durumu sarsılır" diyerek buna yanaşmadığını ileri sürer.

Selek, Mustafa Kemal Paşa'nın, muhaliflerin mebusluktan düşürülmesi önerisine sıcak bakmadığını belirtmekle birlikte, İsmet (İnönü) Paşa, anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine 1922 Martı'nda bir haber göndererek, meclisin faaliyetini sona erdirmek istediğini ve bu konuda görüşünü sorduğunu açıklar. İsmet (İnönü) Paşa, bunu anılarında şöyle anlatır:

"Gayet iyi hatırladığıma göre, Atatürk muharebeler esnasında, meclis ile beraber çalışmanın artık mümkün olamayacağı kanaatine varmış ve ümidini kaybetmiş duruma birkaç defa gelmişti. Ben böyle bir zamanda, Atatürk'ten bir telgraf aldığımı bilirim. 'Artık meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak, meclisin faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalaan nedir?'

Benden bunu soruyordu. Kendisine cevap verdim:

'... bilmek gerekir ki, şimdiye kadar bir Millet Meclisine dayanılarak, millet namına muharebe etmenin bu mücadelemizde bize çok itimat veren tarafı vardır. Şimdiye kadar buna dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. İstanbul Hükümeti, padişah, bunların hepsi düşman elindedir. Meclis dağıtılsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi, elimizden gitmiş olacaktır. Bunu tamir etmek lazımdır'.

Benim mütalaam bundan ibaretti.

Atatürk'ün 1922 Martı'nda meclisi dağıtmak istediğini bildiren ve mütalaamı soran telgrafına verdiğim cevabın sonunda dedim ki:

'Ne karar verirsiniz, bunu tayin edemiyorum. Bunu tayin etmek benim için mümkün değildir. Şartları siz biliyorsunuz. Biz vereceğiniz kararı tatbik ederiz. Mülahazalarım bundan ibarettir.'

Cevap geldi. Hallolunmuştur, çalışmaya devam ediyoruz, diyordu."

Mustafa Kemal Paşa'nın önce meclisin feshine karar vermesi, ardından "mesele hallolmuştur" diyerek bundan vazgeçmesi, muhtemelen, bu arada, güçlenen muhalefete karşı bir önlem olarak Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kurulmasıyla ilgilidir. Bu gizli örgütün kurucularından, Bursa mebusu Dr. Emin (Erkul) Bey, anılarında Komite'nin kuruluşu hakkında önemli bilgiler verir. Emin Bey, Birinci Grup'taki disiplin sayesinde, önceleri, muhaliflere karşı bir üstünlüğün sağlandığını ve bu üstünlüğün bir yıl kadar korunduğunu, ancak daha sonra grubun sarsılmaya yüz tuttuğunu belirtir ve önlem olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi üzerine, söz konusu gizli örgütün kurulduğunu anlatır.

Dr. Emin (Erkul) Bey, örgütün kurucularının, kendisiyle birlikte, İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adıvar), Saruhan Mebusu Celal (Bayar), Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz), Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç), İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Kozan Mebusu Dr. Fikret (Onuralp), Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Van Mebusu Hakkı (Ungan), Van Mebusu Haydar (Vaner), Karahisar-ı Sahip Mebusu Ali (Çetinkaya), Kayseri Mebusu Atıf (Tüzün) ve Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars) Beyler olmak üzere 14 kişi olduğunu açıklar. Dr. Emin (Erkul) Bey'in anlattıklarına göre, örgüt kurucuları ilk kez Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in evinde gizli bir toplantı yaptılar, burada, daha sonra örgüte alınacak kişilerin mutlaka tüm kurucuların ortak kararıyla kabulü şart koşuldu, böylece kuruculara ileride örgüte alınacak kişiler hakkında veto yetkisi tanındı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa örgüt başkanını kabul edilerek kendisiyle bağlantı kurma

görevi Adnan (Adıvar) ve İhsan (Eryavuz) Beylere verildi.

Örgüt üyelerinin sayısının daha sonra 35'e ulaştığını belirten Emin (Erkul) Bey, komitenin tam bir dayanışma içinde hareket ettiğini ve evlerde gizli oturumlar düzenleyerek meclis gündemindeki konuları önceden sonuca bağladığını, alınan kararların Birinci Grup toplantılarından önce Birinci Grup'taki diğer "yakın arkadaşlara" telkin edildiğini ve grup toplantısında savunularak, kararın grup çoğunluğunun kararına dönüştürüldüğünü, grubun çoğunluğunca kabul edilen karara muhalif ve çekimser kalanların, mecliste grup disiplini gereğince çoğunluk kararına uymasıyla çoğunluğun sağlandığını açıklar.

Kazım (Özalp) Paşa'nın Selamet-i Umumiye Komitesi'ne ilişkin anlattıkları da, Dr. Emin (Erkul)'un açıklamalarını doğrular niteliktedir. Kazım Paşa da anılarında, başlarında Salahattin, Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beylerin bulunduğu muhaliflerin, mecliste çok ustalıkla propaganda yaparak, kendi görüş ve isteklerine uygun havayı zaman zaman yarattıklarını, bu durum karşısında, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meselelerin meclisten geçmesini sağlamak amacıyla, gizli bir örgüt kurduklarını anlatır. Bu gizli grubun yaklaşık 50 mebusan oluştuğunu, özel evlerde toplanarak mecliste görüşülecek olan önemli meseleleri önceden aralarında tartıştıklarını ve bir karara vardıldıktan sonra, bunu mecliste birlikte savunduklarını da belirten Kazım Paşa, ayrıca muhalif görüşlü mebuslardan bazılarının bu gizli grubun içine sızdığını ve bu durumun grup içinde anlaşmazlıklar doğurduğunu ileri sürer. Kazım Paşa, o sıralar oldukça önemli olan nakil araçlarını bulma konusunun, önceden gizli grupta görüşülmesini sağladığını, konunun yaklaşık 50 mebusun katılımıyla Van Mebusu Haydar (Vaner) Bey'in evinde ele alındığını, ancak grup içinde yer alan Kara Vasıf Bey gibi muhalif görüşlülerin her söze itiraz etmeleri nedeniyle bir karara varılamadığını anlatır. Konunun bir başka gün yeniden görüşüldüğünü ve kanunun meclisten zorla geçirildi-

ğini belirten Kazım Paşa, Selamet-i Umumiye Komitesi'nin bu kanun çıktıktan hemen sonra dağıldığını da açıklar. Kazım Paşa, mecliste böyle bir grubun kurulduğunu haber alan mebusların, gizli bir örgütün etkisi altında bulunmayı şiddetle eleştirmelerinin ve grup içinde de değişik fikirlerin artmasının grubun dağılmasında etkin rol oynadığını sözlerine ekler.

Selamet-i Umumiye Komitesi sorunu, Kazım (Özalp) Paşa'nın sözünü ettiği Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu Layihası'nın, 14 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda görüşülmesinden, iki gün sonra muhaliflerce meclis gündemine getirildi. Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu) Bey, 16 Mart 1922'de, Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında Dahiliye Vekaleti'nin cevaplandırmasını istediği bir soru önergesi verdi. Önergede, "Selamet-i Umumiye Komitesi adıyla bir cemiyetin kurulduğu doğru mudur, maksat ve mesleği nedir?" dendi. Bu soruyu, Dahiliye Vekili adına Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, 3 Nisan 1922'de şöyle cevaplandırdı: "Anadolu'da Selamet-i Umumiye Komitesi adında cemiyet kurulduğuna dair Dahiliye Vekaleti'nde bilgi kaydı yoktur ve bu adı taşıyan bir cemiyet bulunmamaktadır." Bu cevap üzerine, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, "ya kendileri de oraya dahilse, Heyet-i Vekile'den dört kişi bu cemiyete dahil imiş" diyerek itiraz ettiyse de konu geçiştirildi.

Birinci Grup içinde Selamet-i Umumiye Komitesi'nin ortaya çıkışı, Rauf (Orbay) Bey'in yukarıda belirtilen mektubunda değindiği gibi, muhalifleri bir karşı önlem almaya yöneltti ve böylece muhalifler, muhalefetin ilk ortaya çıkışından çok uzun bir süre sonra, İkinci Grup adıyla örgütlendiler.

İkinci Grup kurucularından, Hüseyin Avni (Ulaş) ve Salahattin (Köseoğlu) Beylerin, İkinci Grup'un "bazı olayların sevkiyle kurulmak zorunda kaldığını" açıklamakla yetinmelerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basın mensuplarına verdiği demecinde, Birinci Grup'un kuruluşundan İkinci Grup'un kuruluşuna kadar ge-

çen dönemdeki olaylar hakkında görüşlerini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşması sırasında, isim vermeden Selamet-i Umumiye Komitesi'ne de değindi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması yukarıda anlatılan gelişmeleri doğrular niteliktedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Birinci Grup kurulduktan sonra, esas program olmak üzere ortaya konan iki noktadan birincisi olan Misak-ı Milli'nin sağlanması konusunda tüm meclis üyeleri aynı biçimde düşünmekteydi. Buna karşılık anlaşmazlık, ikinci nokta olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa olayların gelişimi konusundaki görüşlerini şöyle sürdürüyordu: "(Birinci) Grup, gerçekten çoğunluğu sağladı. Dışarıda kalanlar azınlık halinde kaldı ve bir örgüt halinde kalmadı. Kendi başlarına kaldılar ve birçok zamanlar böyle devam etti. Ancak itiraf etmek lazımdır ki, grup haline getirdiğimiz kişiler, gerçekten fikir ve anlayış bakımından birbirleriyle tamamen birlikte olan insanlar değillerdi. Belki o günün hissiyatıyla daha doğrusu kişisel anlayışlarıyla toplanmış insanlardı. Dolayısıyla bir süre sonra, mecliste sonuçta ortaya çıkmış bulunan durum, yani ufak parçalar, yavaş yavaş grubun içerisinde de ortaya çıktı. Hatta o zaman grubun içinde bazı arkadaşlar daha sıkı, birbirlerine daha bağlı bir hizip yapmak için özel girişimlere başladılar. Arkadaşları birbirine bağlayabilmek için böyle gayet genel hedefler vermek yetersiz kaldı. Çünkü genel şeyler üzerinde birleşebiliyorlardı. Ancak genel şeylerin uygulamasına girilince kişisel bakış açılarının birbirine uymadığı görülüyordu. Ve bu kişisel bakış açıları programın ayrıntılı olmasını gerekli kılıyordu. Daha ayrıntılı program ise bu kuruluşun parti anlamına geleceği ve parti kurulması karşı partilerin kurulmasına meydan verebileceği için bundan kaçınıldı. Onun için bunu sözlü olarak belirtmemek üzere grup ve grubun içinde herhangi bir anlamda bir kuruluş başladı. Ancak bu kuruluş bile bir takım yanlış anlamalara yol açtı ve özel bir tedbir olarak bundan vazgeçildi. Sonuçta, dışarıda kalan insanlarla, gruba katılmış olan ve grupta her

nasılsa memnun edilemeyen bir takım insanlar daha girdiler ve bu memnun olmayanlar birkaç nedenle memnun olmuyorlardı. Bütün neden kişisel idi. Pek azı ise doğrudan doğruya benim şahsımdan memnun değildi. Birçokları diğer kişilerin, yani benimle beraber çalışan arkadaşların şahıslarından memnun olmadığı için çekilmişlerdir. Nihayet bu memnun olmayanlar beraber çalışmaya başladı. Beraber çalışma çalışma sayıları çoğaldı ve sayıları çoğalan bu kişileri iyi bir şekilde yönetebilmek için bir yönetim kurulu seçmeye karar verdiler. Sözün kısası, bir yönetim kurulu oldu ve o yönetim kurulunun etrafında çalışan insanlar bulundu, fakat ismi yoktu. İşte İkinci Grup dediğimiz şey bu şekilde kurulmuştur. Fakat bunlar bir isim aradılar. Kendilerine uygun düşecek bir isim bulamadılar. Ve sonuçta dediler ki, biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Onlardan hariç değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz dediler.

Efendim, bu grubun üye sayısı zaman zaman azaldı. Ancak kuvvetli görüldüğü zaman kuvveti kendinden gelmiyordu. İki grup arasında kalmış bir takım mülteciler, bir takım çıkarıcılar vardı. Bunlar kendi çıkarılarını hangi taraf alırsa, o tarafı tercih ederlerdi. Ve hariç kalan insanlar hiçbir çıkarı sağlanacak insanlar değillerdi ve onun için dürüst hareket etmek isteyen birinci gruptan bunlar genellikle uzak durdular.

Şimdi bu ayrılan adamlar, bu grup ile öteki grup arasındaki hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve ictihad ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir."

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1923'te "sıcağı sıcağına" yaptığı bu değerlendirmede, "Birinci Grup'un laik, demokrat, ilericilerden, İkinci Grup'un ise dinci, saltanatçı, gericilerden oluştuğu" biçimindeki sonradan yakıştırılmış klişeden eser yoktur. Mustafa Kemal Paşa, olayların gelişimini meclis çoğunluğunu sağlamaya çalışma eksenini etrafında açıklıyor ve eleştiri okla-

rının sivri ucunu, İkinci Grup'tan çok, iki gruba da girmeyen bağımsızlara yöneltiyordu.

İkinci Grup'un Temel Görüşleri ve Programları

İkinci Grup'un temel görüşleri inceleirken göz önünde tutulması gereken ilk nokta, bu muhalefet hareketinin esas olarak meclisteki bir takım uygulama girişimleri çerçevesinde oluşmuş olmasıdır. Grup, yalnızca duyarlı olduğu konularda muhalefet yapmış ve çoğu kez meclis tartışmalarını belirlemiştir.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta, İkinci Grup'un, Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, meclisteki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda olağanüstü duyarlı davranmış olmasıdır. Bu duyarlılık grubun ismine de yansımış, grup farklı bir isim almak yerine, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını benimsemiştir. Grubun önde gelenlerinin meclis konuşmaları ve grubun görüşlerini yaymak amacıyla 19 Ocak 1923'te yayımlanmaya başlayan Tan Gazetesi'nde yer alan yazılar incelendiğinde, bu birliktelik konusunun sürekli vurgulandığı hemen göze çarpar.

Bu konudaki duyarlılık, Tan'ın 29 Ocak 1923 tarihli 9. sayısında Times gazetesine verilen bir cevapta açıkça görülmektedir. Yazıda önce 22 Ocak 1923 tarihli Times gazetesinde yayımlanan ve 29 Ocak 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde de olduğu gibi aktarılan "Ankara'da hükümet aleyhine muhalefetin mevcudiyeti şununla sabittir ki, Ankara meclisinde İkinci Grup namıyla matuf seksen kişilik bir fırka, naşir-i efkar olarak Tan namıyla bir gazete tesis etmiştir" şeklindeki habere yer verilmekte, ardından Tan şu açıklamayı yapmaktadır: "Ankara'da hükümet namıyla emelde ve gayede her suretle birlik halinde ve yalnız ve yalnız bir milli meclis mevcut olup, bu meclis hükümet işlerini kendi içinden seçtiği vekiller vasıtasıyla görür. Dolayısıyla, o meclisin genel kurulunun malı olan ve Misak-ı Milli ile tayin edilmiş bulunan kutsal milli emeller üzerinde,

milli mecliste hiçbir görüş ayrılığı mevcut değildir ve olmasına da imkan yoktur. İç siyaset konusunda, her mecliste olduğu gibi çeşitli bakış açılarının bulunması mümkün ve tabiidir; aksinin düşünüldüğü meclislerin, varlık nedeninin olmaması ise mantıkidir. Tan memleketinde kanunun hakimiyetinin, kişilerin hukukunun tamamen dokunulmazlığının ve fikir hürriyetinin gelişmesi için çalışmaktan başka bir gaye takip etmez ve etmeyecektir. Bir takım siyasi maksatlarla memleketimizde ve idaremizde zayıflık olduğunu göstermeye çalışmak isteyenlerin hiçbir esasa dayanmayan bu gibi savlarını reddeder ve kınarız.”

Tan'ın 28 Şubat 1923 tarihli 35. sayısında yayınlanan “Vatan Yolunda Birlik” başlıklı başyazıda da bu konu vurgulanmaktadır. Yazıda, bir gün önce mecliste yapılan bir gizli toplantıda iktidar yanlısı ve muhalif mebusların barış konusunda takındıkları ortak tutum üzerinde durulduktan sonra “meclisteki grupların hin-i hacette birer unsur-ı ihtilaf ve zaaf olacaklarını zan ve tahmin etmek isteyenler düşüncelerinde aldanmış olduklarını dün olduğu gibi bugün de, yarın da görececek, anlayacaklardır” denilmektedir.

İkinci Grup'un temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır yer alır. Bu karşı çıkış, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olarak görülmemelidir. Önceki dönemlerde, özellikle de İttihat Terakki döneminde yaşanan kişisel yönetim tecrübesi, muhaliflerin bu konuda duyarlı davranmalarına yol açmıştır. İkinci Grup, meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır. Meclise ait yetkilerin bir bölümünün Başkanına devredilmesi, Meclis Başkanı'nun aynı zamanda heyet-i vekilenin doğal başkanı olması ve vekil seçimlerinde aday göstermesi gibi uygulamalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşmasına karşı eleştiriler bu bağlam içinde değerlendirilmelidir. Meclis üstünlüğü

ve onun üzerinde yetkili bir güç tanımama ilkesinden hareket edilince, doğal olarak, heyet-i vekilenin, meclise ait yetkileri meclisin bilgisi dışında kullandığı her uygulama muhalefetin şiddetli tepkisini çekmiştir.

Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesi de İkinci Grup'un temel ilkelere biridir. Bunun doğal sonucu olarak İkinci Grup temel hak ve özgürlükler konusunda da hassas olmuştur. İstiklal Mahkemele-ri'ne karşı çıkışları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

İkinci Grup'un kurucularından Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, 1946 yılında Mesuliyet Dergisi'ne yazdığı “Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup” başlıklı makalesinde, İkinci Grup'un kuruluş nedenini ve amaçlarını tamamen Birinci Meclis içindeki uygulamalar çerçevesi içinde açıklar. Salahattin Bey, İkinci Grup'un “otokrat şef usulü bir idareye” karşı çıktığını, esas ilkelere birinin ve başlıcasının “şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetler ikamesi” olduğunu belirtir. Salahattin Bey, grubun Başkumandanlık Kanunu ve vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi başta olmak üzere mecliste bu ilkelere aykırı bulduğu uygulamalara karşı çıktığını da anlatır.

İkinci Grup'un bir başka kurucusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne verdiği demeçte grubun, üye sayısı 35'e ulaşınca, 16 Temmuz 1922'de, “hal için gaye ve maksat olmak üzere” üç maddelik bir program yaptığını açıklar. Bu üç madde şunlardır:

1. Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklal-i millinin istihsal ve temini,
2. Kavanin-i mevcudenin hakimiyet-i milliye esasına göre tadil ve ıslahı,
3. Hukuk-u umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti.

Bu programın Misak-ı Milli çerçevesinde milli birlik ve bağımsızlığa ulaşılmasını

amaçlayan ilk maddesiyle, mecliste tüm mebusların üzerinde görüş birliği içinde buldukları ve Birinci Grup'un programında da yer alan ilke bir kez daha vurgulanmaktadır. Mevcut kanunların milli egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngören ikinci maddenin asıl hedefi, Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemelerine ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanundur. Bu konuya programda ayrı bir madde olarak yer verilmesi, muhaliflerin bu kanunlara karşı tepkilerindeki kararlılıklarını gösterir. Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen üçüncü madde ise, muhaliflerin temel hak ve özgürlükler konusundaki duyarlılığının, grup programına yansımalarıdır.

Hüseyin Avni Bey, aynı demecinde, muhaliflerin, önce bu üç madde etrafında toplandığını ve ilk programın amaca göre, yedi maddede özetlendiğini belirtir ve program yapılırken bütün kanunlarda hakimiyet-i milliye esasının sağlanması için, yürürlükteki kanunların değişmesi gereken bölümlerinin projelerinin ortaya konmasının kararlaştırıldığını açıklar. İkinci Grup'un, esas olarak karşı çıktığı kanunları ve meclisteki bazı uygulamaları hedef alan bu yedi maddelik programının 1. maddesinde "genel hukukun esas hükümlerine ve milli egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuruluş ve icraat yürürlükten kaldırılmalıdır" denilerek temel esas ortaya konulmakta, izleyen maddelerde ise bu esasa aykırı bulunan kanun ve uygulamalar somut olarak sayılıp, bunların yürürlükten kaldırılması istenmektedir. Hemen eklemek gerekir ki, bu ilk madde, grubun 16 Temmuz 1922'de yaptığı üç maddelik ilk programın ikinci maddesinde belirlenen esasla aynı doğrultudadır ve onu biraz daha açmaktadır.

Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemelerine ilişkin kanun ve vekil seçimlerinde aday gösterilmesini öngören kanun, İkinci Grup'ça, birinci maddede belirtilen ulusal egemenliğe aykırı kanunlar arasında sayıldığından, programın 3, 5 ve 6. maddeleri bunların kaldırılması gereğine işaret etmektedir. 3. maddeyle, ayrıca, Heyet-i Vekile'nin görev ve

sorumluluklarının tek tek belirlenerek, Heyet-i Vekile'nin, yetki alanı içinde sayılmayan konularda, meclisin bilgisi dışında icraatta bulunması önlenmek istenmektedir (Birinci mecliste benimsenen anayasal çerçeveye göre meclisin hem yasama hem de yürütme yetkileriyle donatılmış olduğu gözden kaçırılmamalıdır ve "Millet Meclisi içtüzüğü'nün, meclisin sahip olduğu yürütme yetkisine göre düzeltilerek yetkinleştirilmesi"ni isteyen 4. madde de bu çerçeveye içinde değerlendirilmelidir). 6. maddeyle, ayrıca, zorunlu hallerde kurulabilecek İstiklal Mahkemelerinin, kendi başlarına buyruk değil, kanuni sınırlar içinde hareket etmeleri istenmektedir.

Heyet-i Vekile başkanlığı ile Meclis başkanlığının birbirinden ayrılmasını öngören 2. madde, kuvvetler ayrımı ilkesinden hareketle, herhangi bir kişinin şahsında yetki topluluşmasına karşı düşünülmüş bir önlem olarak değerlendirilmelidir.

Programın meclis başkanlık divanının tarafsızlığıyla ilgili 7. ve son maddesi ise, muhalif mebusların, İkinci Grup kurulmadan önce de mecliste bu konuda gösterdikleri duyarlılığı bir kez daha vurgulamaktadır.

Hüseyin Avni Bey, program maddelerini sayarken, Grup'un, programın 2, 3, 5 ve 6. maddelerde belirlenen esasları mecliste kabul ettirmeyi başardığını da belirtmiştir (Bu konulardaki gelişmeler aşağıda geniş olarak ele alınacaktır).

İkinci Grup, bu programından sonra, daha ayrıntılı bir başka program yaptı. Hüseyin Avni Bey'in aktardığına göre, Grup, 9 Kasım 1922'den önce bu programın bütünü'nü kabul etti ve tek tek maddeleri görüşmeye başladı. Programda, kişi hak ve özgürlükleri, devlet teşkilatı ve Millet Meclisi'ne ilişkin hükümlerin yanı sıra eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve sağlık konularına ilişkin hükümlere de yer verildi.

Programın ilk üç maddesinde, yönetiminde milletin egemenliğini doğrudan ve fiili

olarak elinde bulundurduğu belirtildikten sonra, milli sınırları içinde hür ve bağımsız bir üniter devlet esası ortaya konmaktadır.

Program, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da öngörülen biçimiyle yasama ve yürütme yetkilerinin tümünü Millet Meclisi'nde toplamakta (Madde 14) ve hakimiyet-i milliye esasının tecelli edebileceği bir seçim kanunuyla seçilen (Madde 16) Büyük Millet Meclisi'nin görevlerini 15. maddede şöyle saymaktadır: "Bütün kanunların teklifi, konulması, feshedilmesi, şeriat ve kanun hükümlerinin korunması ve yürütülmesi, kanunlarca verilen cezaların hafifletilmesi ya da affı, genel af ilanı, seferberlik, savaş, sıkıyönetim ilanı, yabancılarla her türlü antlaşma ve sözleşmelerin yapılması, her türlü vergi konması, kara, deniz, hava kuvvetlerinin kontrolü, icra vekillerinin milletvekilleri arasından seçimi ve değiştirilmesi, heyet-i vekilenin genel ve özel yönlerinin saptanması."

306

Programda on maddenin özel olarak kişi hak ve özgürlükleri konusuna ayrılmış olması ilginçtir. Bu maddelerin, programda, devlet teşkilatı ve millet meclisinin yapısına ilişkin maddelerden de önce sayılmış olması, konuya verilen önemi açıkça göstermektedir. Programın 4. maddesi herkesin kişisel ve medeni özgürlüklerini her türlü saldırıya karşı güvence altına almakta, inanç özgürlüğü (Madde 5) ile basın, öğretim, şirketleşme ve toplantı özgürlüğü (Madde 6) üzerinde ayrıca durulmaktadır. Sınıf, aile, servet farklılıkları gözetmeksizin herkesin kanun karşısında ve ülkenin hukuk ve görevlerinde, devlet hizmetlerinde hür ve eşit olduğunu vurgulayan program (Madde 7, 8, 9) hiç kimsenin kanunen ait olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamayacağını hükme bağlarken (Madde 11), her türlü müsadere, angarya, işkence ve eziyeti yasaklamakta (Madde 13), siyasi suçlarda idam cezasını kaldırmakta (Madde 14) ve Millet Meclisi'nin onayı dışında, vergi ya da başka bir adla, kişilerden para toplanmasını yasaklamaktadır (Madde 12).

Programda, eğitim konusu için özel olarak altı madde ayrılmıştır. Terbiyede birliğin sağlanmasını ana ilke olarak benimseyen program, zorunlu olan ilköğrenimle daha sonraki öğrenimlerin bir bütünlük içinde olduğunu, öğretim programının milli ve yerel ihtiyaçlara ve pratiğe uygun hale getirileceğini belirtmektedir (Madde 17-20). Türkçe'nin Doğu ve İslam aleminin bilimsel dili haline getirilmesi için çeşitli dillerde yayınlanmış başeserlerin Türkçe'ye çevrilmesi ve milli harsın gelişmesi için halk çocuk edebiyatının kurulması öngörülmektedir (Madde 21, 22).

Adliyeye ilişkin hükümlerde "tevhid-i kaza" esası benimsenmekte, mahkemelerin bağımsızlığı üzerinde özel olarak durulmakta, halkın ihtiyaç ve eğilimlerine göre düzenlenmiş, hızlı ve güvenli bir yargılama sistemi öngörülmektedir (Madde 23, 24).

Maliye alanında tasarrufa önem verilmekte, "vergilerin ancak Millet Meclisi oyuyla konulması, adil bir biçimde düzenlenmesi ve denkleştirilmesi, bütçede gereksiz masrafların kısılması ve ülkenin doğal kaynaklarından tam anlamıyla yararlanılması" öngörülmektedir (Madde 25).

Ekonomi alanında, gelişme konusuna özel bir önem verilmekte, bilimsel yöntemlerle faaliyette bulunacak tarım sektörüne ağırlık verilmektedir. Bir devlet bankasının kurulması ve bağımsız bir demiryolu siyaseti izlenmesi gereği üzerinde de ayrıca durulmaktadır (Madde 26).

Sağlık alanında nüfusun azalması konusu temel sorun olarak kabul edilmekte, önlem olarak ülkenin bilimsel bir sağlık haritasının çıkartılması ve öncelikle bulaşıcı hastalıklar ve çocuk ölümleri konusunda önlem alınması gereğine işaret edilmektedir (Madde 27).

Gruplar Arasındaki Mücadele: Temel Sorunlarla İlgili Gelişmeler

İkinci Grup'un kurulmasından sonra muhalifler, mecliste öteden beri karşı çıktıkları

uygulamaları kendi görüşleri doğrultusunda çözmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulundular ve bunların önemli bölümünden sonuç aldılar.

1. 8 Temmuz 1922'de, İkinci Grup'un öteden beri karşı çıktığı, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve meclisin ilk günlerinde uygulanan, adaysız, doğrudan vekil seçimi esasına döndü. Bu arada, Heyet-i Vekile Reisi'nin de doğrudan doğruya meclis tarafından seçilmesi esası benimsenerek kuvvetler ayrılığı yönünde önemli bir adım atıldı. Kanun kabul edildikten sonra, ismi üzerinde anlaşmaya varılan Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile reisliğine getirildi. Aday gösterme yöntemi kaldırılınca, muhalifler, seçimlerde çekimser kalarak yaptıkları engellemeden vazgeçtiler ve böylece önceki dönemde sık sık rastlanan vekil seçimlerindeki tıkanıklıklar son buldu. Bu arada, İkinci Grup'tan Kayseri Mebusu Rifat (Çalık) Bey de Adliye Vekili seçilerek Heyet-i Vekile içinde uzun süre görev aldı.

2. 20 Temmuz 1922'de, Başkumandanlık Kanunu'nun, muhaliflerin öteden beri tepkisini çeken ve Başkumandana olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesi yürürlükten kaldırıldı. Bu yetkiler kaldırılınca, muhaliflerin de desteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık unvanı, oybirliğiyle, süresiz olarak uzatıldı.

3. Başkumandanlık yetkilerinin kaldırılmasıyla, Başkumandanlık emriyle kurulan ve meclis denetimi dışında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemelerinin görevleri sona erdirildi. 31 Temmuz 1922'de İkinci Grup'un çabaları sonucunda İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edildi ve bu kanunla, o tarihten sonra kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetimi kuruldu. Bu arada, İkinci Grup yeni İstiklal Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davrandı. Heyet-i Vekile'nin Amasya ve Batı Anadolu Bölgesinde yeni İstiklal Mahkemeleri kurma girişimleri İkinci Grup'un engellemesi yüzünden sonuçsuz kaldı. Bu dö-

nemde, İkinci Grup'un da desteğiyle, sadece Elcezire'de, o da görev alanı sadece asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek İstiklal Mahkemesi kurulabildi.

4. İkinci Grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanılış biçimi konusundaki titizliğini bu dönemde de sürdürdü. Muhalifler, meclise ait yetkilerin, Heyet-i Vekile ya da Meclis Reisi'nce, meclisin bilgisi dışında kullanıldığı her duruma tepki gösterdiler.

5. İkinci Grup'un, Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı konusundaki duyarlılığı bu dönemde de sürdü. Grubun önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 9 Kasım 1922'de Meclis Birinci Reis Vekili seçildi ve seçimin hemen ardından, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsız olması gereğine işaret ederek, İkinci Grup'tan istifa ettiğini açıkladı. Bununla birlikte, Başkanlık Divanı'nda yer alan Birinci Grup üyelerinin, Divan'a seçildikten sonra da Grup'la ilişkilerini sürdürmeleri yüzünden, Divan'ın tarafsızlığı konusundaki tartışmalar gündemden düşmedi.

6. İkinci Grup'un hukukun üstünlüğü konusunda öteden beri yaptığı eleştiriler bu dönemde de sürdü. 12 Şubat 1923'te kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve her kademedeki devlet memurlarını kanuni sınırlar içinde davranmaya zorlayan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun, İkinci Grup'un oylarıyla kabul edilmesiyle bu konuda çok önemli bir adım atıldı.

307

Diğer Önemli Gelişmeler

Bu dönemde, temel çatışma konularının dışındaki alanlarda da önemli gelişmeler yaşandı:

1. Saltanatın kaldırılması: 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılarak, cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atıldı. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbirleriyle yarıştılar. Her iki grup da bu yönde birer önerge verdiler. Yapılan görüşmelerden sonra saltanat oybirliğiyle

kaldırılırken, hilafet makamı, siyasi gücü elinden alınarak korundu.

2. *Halk Fırkası*: 7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa, barış sağlanınca Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıkladı. 8 Nisan 1923'te de, Halk Fırkası'nın, meclisteki Birinci Grup'un bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağı bildirildi.

3. *Lozan Görüşmeleri*: İkinci Grup, Lozan'daki barış görüşmelerinin meclisin yönetiminde yapılması ve bu konuda son sözü meclisin söylemesi konusunda olağanüstü duyarlı davrandı. Bu arada, Misak-ı Milli'den tavizler gündeme gelince, grubun duyarlılığı daha da arttı. Buna karşılık, Birinci Grup, görüşmeleri Heyet-i Vekile'nin yürütmesinden yana oldu ve bu konu meclise geldikçe hayli tartışmalı görüşmeler cereyan etti.

4. *Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi*: Önde gelen muhaliflerden ve İkinci Grup'un yayın organı Tan Gazetesi'nin sahibi, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kayboldu ve 2 Nisan 1923'te cesedi bulundu. Ali Şükrü Bey'in, Topal Osman ve adamları tarafından öldürüldüğünün anlaşılması üzerine, Topal Osman da girişilen silahlı çatışma sonucunda öldürüldü. Olay, meclisteki gerginliği artırdığı gibi, yeni seçim kararının alınması sürecini hızlandırdı.

5. *Seçim kararının alınması*: Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle, 1 Nisan 1923'te Birinci Grup'un teklifi, İkinci Grup ve bağımsızların da tam desteğiyle, meclis, seçimin yenilenmesine toplantıda hazır bulunanların oybirliğiyle karar verdi. Aslında, o tarihten 20 gün önce İkinci Grup, Lozan'daki gelişmelerin tartışıldığı bir gizli toplantıda seçimin yenilenmesini teklif etmiş, ama, Birinci Grup buna yanaşmamıştı. Seçim kararı alındıktan sonra, seçim kanununda bazı değişikliklere gidildi.

6. *Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik*: 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda önemli bir değişiklik yapılarak,

Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin, Birinci Grup adaylarının siyasi rakipleri olarak seçimlere katılmaları neredeyse olanaksız hale getirildi. Bir yabancı bilim adamı, bu değişiklik için "coup d'état" terimini kullanmaktadır.

1923 Seçmesi ve Muhalefetin Tasfiyesi

Meclis, son toplantısını 16 Nisan 1923'te yaptı, ardından ülke seçim havasına girdi. İkinci Grup, seçimlere grup olarak katılmama kararı aldı ve böylece, seçimde Birinci Grup adayları tek başlarına kaldı.

Meclisin dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bir bölüm icra vekiliyle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden meclis grubu adına bir seçim bürosu kuruldu. Mustafa Kemal Paşa bu kurulla birlikte çalışarak aday listelerini oluşturdu. Kazım Karabekir Paşa anılarında, seçim kurulunun, kendisinin de katıldığı ilk toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın" şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak karşı görüşlerin ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini söylediikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: "Her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Grup'tan kimse namzet gösterilmedi. Halbuki bunların çoğu İstiklal Harbi'ne, ilk gününden beri canla-başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda biraz da münakaşa oldu. Gazi, 'ben muhalif istemiyorum' diyerek, kendisine, sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve birinci mecliste fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargahının mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de böyle bir emre uyan bir meclisle, dünyaya hakim İtilaf milletlerinin emniyetini kazanamayacağımızı ve dahilinde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek itiraz ediyordum." Kazım Karabekir Paşa, bu durum karşısında önce seçim komitesin-

den ayrıldığı, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarı üzerine komite içinde çalışmalarını sürdürdüğünü de sözlerine ekler.

Buna karşılık, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), adayları belirleyen bu kurul içinde yer almayı reddetti. Rauf (Orbay) Bey, anılarında, Mustafa Kemal Paşa'ya fırkalar üzerinde kalmasını telkin ettiğini ancak kendisine bunu kabul ettiremediğini söyledikten sonra "bu vaziyette seçimi hazırlayan heyetin başında gece gündüz bilfiil çalışarak teferruatına kadar her işe bizzat nezaret eden Mustafa Kemal Paşa'yı, bu çalışmalarında yalnız bırakmaya mecbur oldum. Başka türlü yapamazdım. Bir hükümet başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım" demektedir.

İsmi belirtilmeyen Birinci Grup üyesi bir mebus 5 Mayıs 1923 tarihli Tevhid-i Efkar Gazetesine verdiği bir demeçte, ülkenin her yerinde olduğu gibi İstanbul'daki adayların da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bu kurulca belirlendiğini, kimsenin kişisel olarak adaylığını koyma hakkı olmadığını belirtti. Söz konusu mebus, adayları belirleme yetkisinin gruba devredildiğini bu nedenle kişisel olarak adaylığını koyma hakkının bulunmadığını belirttikten sonra, İstanbul adaylarının Müdafaa-i Hukuk Merkezi'nce tespit edilip Ankara'ya gönderilmiş olduğu söylentisi karşısında da şunları söylemiştir: "Böyle bir şey olmamıştır. Esas olarak buna imkan yoktur. Çünkü İstanbul Müdafaa-i Hukuku'na bunun için ayrıca bir yetki verilmiş değildir. Hatta belki de bize genel merkezden bazı adaylar hakkında bilgi sorulabilirdi. Bu da olmamıştır. İstanbul adayları da kesinlikle Ankara'dan ilan olunacaktır."

Aday listeleri oluşturulurken, seçim bölgelerinin çoğunda, seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterildi ve bu kişilerin tümünün mebus olması sağlandı. Ayrıca, listelerde yer verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmadı. Örneğin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında, Müdafaa-i Hukuk'un Mustafa Kemal imzasını taşıyan aday listelerine İz-

mir vilayetine bağlı bazı merkezlerde muhalefet edildiğini, kendisinin Manisa'dan aday gösterilmesinin de eleştirildiğini belirtir. Karaosmanoğlu, o dönemde bile hala gücünü koruyan Reddi İlhak Cemiyeti içindeki İttihatçıların kendisinin adaylığına karşı çıktığını, Belediye Reisi ve yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan kişinin organizasyonu, Ankara'daki adayları saptayan merkeze 'bilmem kaç yüz imzalı bir itiraz telgrafı' çekildiğini anlatır. Bu gelişmelerden sonra, İstanbul gazetelerinde yayınlanan Manisa aday listesinde, kendi adıyla yine oradan adaylık bekleyen Hakkı Tarık (Us) Bey'in adını göremeyince derin bir hayrete düştüğünü de söyleyen Karaosmanoğlu, bir kaç gün sonra, Hakkı Tarık Bey'in Giresun'dan, kendisinin de Mardin'den aday gösterildiğini, yine o gazetelerden öğrendiğinde büsbütün şaşırtığını sözlerine ekler.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1923 seçimlerini (ve daha sonra tek parti döneminde yapılan seçimleri) şöyle değerlendirir: "Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yöntemle göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim işin formalite yönündü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur."

Beklenebileceği gibi, bu iki dereceli güdümlü seçimler, merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının mutlak başarısıyla sonuçlandı. 437 Birinci meclis üyesinden 125'i ikinci meclise de seçilmiştir. Bunların 114'ü ilk mecliste Birinci Grup üyesiydi. 5'i ilk dönemde bağımsız olmakla birlikte, seçimlere, Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimindeki seçim komitesince aday gösterilerek katılmışlardı. Ayrıca, ilk mecliste gruplar oluşmadan önce meclisle ilişkisi kesilen 6 mebus, seçim komitesince aday gösterilip İkinci Meclise seçildi. Buna karşılık, İkinci Grup üyelerinin hiç biri İkinci Meclise giremedi. Birinci Grup adayı olmayıp seçim kazanan tek kişi Gümüşhane'den mebus seçilen Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'di. Zeki Bey ba-

ğımsız olarak adaylığını koydu ve çeşitli müdahalelere rağmen seçilme başarısını gösterdi. Bu arada merkezin önce aday gösterdiği, ama sonra disiplinsiz davranışları nedeniyle adaylıktan çektiği Emin (Sazak) Bey de Eskişehir'den bağımsız olarak seçildi (Emin Bey daha sonra Halk Fırkası'na girmiştir).

Yönetimin İkinci Grupla Hesaplaşması

1923 seçimleriyle birlikte İkinci Grup'un tasfiye edilmesinin ardından, ülkede kısa bir süre içinde, bir tek parti yönetimi kuruldu. Tek parti rejiminin kuruluş süreci içindeki önemli olaylar şöyle gelişti:

Bağımsız seçilen Zeki Bey dışında tümü büyük bir özenle belirlenmiş olan Birinci Grup adaylarından oluşan İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'te açıldı. İsmet İnönü, 9 Eylül 1963 tarihli Ulus gazetesinde çıkan "Siyasi Hayatımızın 43 yılı ve CHP" başlıklı bir yazısında, "İkinci Grup'un uzlaşmaz ve Atatürk idaresi karşısında sanılan üyelerinden hemen hiç kimse (İkinci) Meclise gelmemiştir" demesine, yani sadece açıktan muhalefet edenler değil, aynı zamanda muhalif olduğu düşünülenlerin de tamamının tasfiye edilmiş olduğunu belirtmesine karşın, bu Meclis, Tahrir-i Sükun Kanunu'nun çıkartıldığı 4 Mart 1925'e kadar arzulanan dikensiz gül bahçesi niteliğinde olmadı ve ikinci meclisin ilk bir buçuk yılı boyunca bütünüyle uysal bir meclis yaratılmadı.

13 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa yeniden TBMM Reisi, bir gün sonra da Fethi (Okyar) Bey Heyet-i Vekile Reisi seçildi. 23 Ağustos'ta Lozan Antlaşması TBMM'nde onaylandıktan sonra, 9 Eylül'de seçimden önce açıklandığı üzere Halk Fırkası kuruldu. 27 Ekim'de Fethi Bey, Heyet-i Vekile Reisliğinden çekilmiş ve 2 gün yeni vekiller heyeti kurulmadı. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Millet Meclisi'nde zorluğun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan doğduğunu, çünkü yasama organı ile yürütme organı arasındaki ilişkilerin iyi

düzenlenmediğini belirterek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Cumhuriyetin ilânını mümkün kılacak şekilde değiştirmesini teklif etti. Ardından, 29 Ekim'de Cumhuriyet ilân edildi ve Mustafa Kemal Paşa ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Bir gün sonra İsmet İnönü başkanlığında ilk hükümet kurulurken, 1 Kasım'da Fethi (Okyar) Bey TBMM başkanlığına getirildi. 20 Kasım'da Halk Fırkası bütün A-RMHC örgütlerini kendi bünyesinde topladı. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı.

Mecliste yapılan yoğun tartışmaların ardından 20 Nisan 1924'te yeni anayasa kabul edildi. Bu anayasa da 1921 Anayasası gibi esas olarak liberal bir metin niteliğindedir. 1924 Anayasası üstüne, TBMM'nde yapılan görüşmeler sırasında, meclisin yürütmeye ve özellikle Cumhurbaşkanı'na verilmek istenen yetkilere karşı kendi yetkilerini kiskançlıkla korumaya çalıştığı gözlemlendi. Ama bu muhalefet, uzun süre Halk Fırkası safları içinde kaldı. 17 Kasım 1924'te, Halk Fırkası'ndan istifa eden mebusların katılımıyla Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kuruldu. Başkan yardımcılıklarını Dr. Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) Beylerin, Katib-i Umumiliğini ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yaptığı partiye 29 mebus katıldı. Bu dönemde meclis dışında kalan eski İkinci Grup'un önde gelenleri de, TpCF'na katıldılar ve partinin yerel örgütlerinde görev aldılar. İkinci Grup'un önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, TpCF'nın kurulmasından 5 gün sonra, Vakıf Gazetesi muhabirinin kendisine yönelttiği, "Birinci Millet Meclisi'ndeki İkinci Grup'la yeni fırka arasında bir fark var mıdır?" sorusuna, "biz İkinci Grup o zaman hangi zaruret içinde doğduysa, TpCF'nı da aynı zaruret teşekkül ettirmiştir. Belki fırkanın programı hemen İkinci Grup'un programından ibaret gibidir" cevabını verdi.

TpCF'nın kurulmasından hemen sonra, Halk Fırkası'nın meclis grubu toplanarak sıkı yönetim ilanı konusunu görüştü ve buna yönelik öneri reddedilince, İsmet Paşa 21 Kasım 1924'te sağlık durumunu gerekçe göstererek

başvekillikten istifa etti. 22 Kasım'da Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında yeni hükümet kuruldu. Şeyh Sait Ayaklanması'nın patlak vermesinden sonra 4 Mart 1925'te istifaya zorlanan Fethi Bey'in yerine İsmet (İnönü) Paşa yeniden hükümet başkanlığına getirildi ve yeni kabineyi kurdu. Aynı gün çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalefetin kesin bir biçimde susturulmasının zemini oluşturuldu ve tek parti yönetiminin kurulması yolunda en önemli adım atılmış oldu.

Takrir-i Sükûn Kanunu hemen uygulamaya kondu. İlk iş olarak İstiklal Mahkemeleri kurulurken, muhalif gazeteler kapatıldı, bazı gazeteciler tutuklanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılandı. Nihayet, hükümet, 3 Haziran 1925'te, bu kanuna dayanarak TpCF'ni yasakladı.

Takrir-i Sükûn Kanunu tüm muhalif odakların kesin olarak susturulmasını sağladıktan sonra, TBMM Birinci Dönem Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenledikleri suikast girişimi, suikastı düzenleyenlerin yanı sıra, onlarla ilişkisi olsun olmasın, eski TpCF'lılarla, eski İkinci Grupçularla ve eski İttihat ve Terakki mensuplarıyla son bir hesaplaşmaya gidilmesinin yolunu açtı.

Suikast düzenleyicilerinden birinin 15 Haziran 1926'da yaptığı ihbar üzerine, Ankara İstiklal Mahkemesi 26 Haziran'da bir bölümü o tarihte milletvekili olan 49 tutuklu sanığı yargılamaya başladı. İkinci Grup önderleri Hüseyin Avni (Ulaş), Salahattin (Köseoğlu) ve Kara Vasıf (Karakol) Beyler de tutuklanarak 10 Tem-

muz'da sorguya çekildiler. Mahkeme, bu kişilerin suikastle ilişkisini araştırmanın yanı sıra, siyasi geçmişlerini yargılamayı da ihmal etmedi. Suikast düzenleyicileri İzmir'deki yargılama sonucu idam edilirken, muhaliflere geçmişin hesabının sorulması konusu, davanın Ankara aşamasına bırakıldı.

Eski İttihat ve Terakki mensuplarının yanı sıra, İkinci Grup'un önderleri de, İzmir'deki yargılamanın ardından, 19 Ağustos 1926'da Ankara'da bir kez daha sorguya çekildiler. Mahkeme heyeti, esas olarak Birinci Meclis kapandıktan sonra İkinci Grupçularla, başta Kara Kemal Bey olmak üzere eski İttihat ve Terakki mensupları arasında bir bağlantı olup olmadığı konusu üzerinde durdu. Salahattin, Hüseyin Avni ve Kara Vasıf Beyler kişisel olarak bazı görüşmeler yaptıklarını kabul etmekle birlikte, İkinci Grup adına İttihatçılarla birlikte çalışmadıklarını ve Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra siyasetten tamamen çekildiklerini belirttiler. Mahkeme İkinci Grup'un eski önderlerini suçsuz buldu ve hepsi beraat ettiler. Bu yargılamadan sonra İkinci Grup tarih sahnesinden artık tamamen çekildi.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Birinci Meclis'teki serbest tartışma ortamı, bu meclisin Türkiye'nin gelmiş geçmiş en demokratik meclislerinden biri olarak anılmasını olanaklı kılmıştır. İşgal altında çok ağır koşullarda yaşayan ülkenin, böyle bir dönemde, demokratik bir meclise sahip olması ve olağanüstü koşullara rağmen bu yapıyı titizlikle korumuş olması, Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından, bugün de gelecekte de kıvanç verici bir mirastır.